

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

Bakı Dövlət Universiteti
Beynəlxalq Münasibətlər və
İqtisadiyyat Fakültəsi üzrə
İqtisadiyyat Bölməsi

FƏRDİ İŞ

Fənn: Coğrafiya
Mövzu: Azərbaycanca heyvandarlığın
ərazi təşkili
Elmi rəhbər: Zaur İmrani
Hazırladı: Nigar Şabanova

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının heyvanlar aləmi:

Heyvanlar aləmi müəyyən ərazi və ya akvatoriyada bir neçə heyvan növünün uzun müddət ərzində yaranmış və formalaşmış toplusudur. Azərbaycanın heyvanlar aləminin zənginliyi barədə ilk məlumata Şərq səyyahlarının yazılarında rast gəlmək olar. Memarlıq abidələri, qədim qaya və daşlar üzərindəki müxtəlif heyvan təsvirləri dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. XVII əsrdən etibarən təbiətşünas səyahətçilərin Azərbaycan ərazisinə səfərləri ilə bağlı heyvanlar aləmi haqqında ilk bilgi əldə edilir.

Fauna anlayışından fərqli olaraq heyvanlar aləmi dedikdə onların növ tərkibi ilə yanaşı fərdlərin sayı da nəzərə alınır. Azərbaycan Respublikası ərazisində təbii şəraitin müxtəlifliyi ilə əlaqədar onun heyvanlar aləmi de çox rəngarəngdir. Respublika ərazisində 97 növ məməli, 357 növ quş, 97 növ balıq, 15 mindən çox onurğasız heyvan növü məlumdur.

Heyvan növlərinin respublika ərazisində yayılma arealı müxtəlifdir. Bəzi heyvanlar yalnız çox məhdud (göl, dağın bir hissəsi), digərləri isə respublikanın bütün ərazisində yayılmışdır. Məsələn, sərçəkimilər dəstəsinə daxil olan quşlara respublikanın bütün ərazisində rast gəlmək olar.

Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı kitab"ına 108 növ heyvanın adı daxil edilmişdir. Onlardan 14 növü məməli, 36 növü quş, 13 növü sürünən və suda-quruda yaşayan, 5 növü balıq, 40 növü həşəratdır.

Azərbaycan Respublikasında nadir və nəsli kəsilməkdə olan fauna və flora növlərinin qorunub saxlanması məqsədi ilə qoruq və yasaqlıqlar yaradılır.

Berkut məhdud sahədə, əsasən, yüksək dağlarda yaşayan quşlardandır. Qafqaz tetrası Kiçik və Böyük Qafqazın subalp zonasında, yaşılbəş ördək Xəzərin sahilində, respublikanın su tutarlarında qeyd edilir. Qaya keçisi və Cənubi Qafqaz mufyonu hazırda Naxçıvan MR-da, ceyran ancaq Şirvan qoruğunda, Bəndovan və Korçayda rast gəlir. Dağıstan turu Böyük Qafqazın cənub ətəyində, Balakən, Qəbələ, Zaqatala və İsmayilli rayonları ərazisində qalmışdır.

Respublikanın şirin sularında və Xəzərdə 30 növ balıq ovlanır. Bu balıqların çoxu Kür çayında, Kürün ətrafındakı göl və axmazlarda, həmçinin Mingəçevir su anbarı da tutulur. Ovlanan balıqların əksəri keçici və yarımkeçicidir (dənizdə böyüyür, kürülmək üçün çaylara keçir). Keçici balıqların ən qiymətli qızılbalıq, nərə, uzunburun və bölgədir. Xəşəm, şamı, ilanbalığı da belə balıqlardandır. Nərəkimilərin əti və qara kürüsü çox qiymətli hesab olunur.

Bunlardan başqa, Azərbaycan Respublikasının sularında böyük sənaye əhəmiyyəti olan çapaq, çəki, sırf, naxa, külmə, ziyad (kütüm) və s. yarımkeçici balıqlar var. Xəzərdə çoxlu siyənək, kiləkə və kefal ovlanır. 1959-cu ildən sonra Kür çayında müxtəlif hidrotexniki qurğular tikilməsi, Kür çayı axarının nizama salınması, Xəzər dənizi suyunun çirklənməsi və s. Səbəblərdən sənaye əhəmiyyətli balıqların sayı xeyli azalmışdır. Balıq ehtiyatını bərpa etmək və artırmaq məqsədi ilə respublikada geniş miqyasda meliorasiya və balıq yetişdirmək üçün 3 zavod (Kür ağızı, Əlibayramlı və Kür təcrübə nəşəyətşdirmə zavodları) istifadəyə verilmişdir.

ÜMUMİ MƏLUMATLAR

Azərbaycanda heyvandarlıq əsas məşğuliyyət növlərindən biridir. Ölkədə heyvanların aşağıdakı növləri vardır: Maldarlıq; Camışçılıq; Qoyunçuluq; Keçiçilik; Atçılıq; Quşçuluq; Dovşançılıq; Arıçılıq; Balıqçılıq;

Heyvandarlıq: (min başla)

	1991-ci ildə	2011-ci ildə	Artım (faizlə)
İnək naxırı	1533,3	2412,3	157,3
Camış naxırı	292,9	269,6	92
Cəmi iri buynuzlu heyvanlar	1826,2	2681,9	146,8
İnəklər	619,6	1159,7	187,2
Ana camışlar	114,1	128,1	112,7
İnəklər və ana camışlar	733,7	1288,1	175,6
Qoyunlar	5098,5	7931,9	155,6
Keçilər	193,8	627,4	3,2 dəfə
Qoyun və keçilər	5292,3	8559,3	161,7
Atlar	65,6	72,2	110,0
Dəvələr	0,2	0,3	1,5 dəfə
Quşlar	27665	23162	83,7
Arılar	193,2	212,6	110,0
Dovşanlar	1,6	1,4	87,5

M
al
da
rlı
q:

Respublikanın bütün rayonları maldarlıqla məşğul olur. Heyvandarlıq məhsullarının əsas hissəsi də elə maldarlığın payına düşür. Aran, Şəki-Zaqatala camışçılıq, Lerik və Yardımlıda zebu maldarlığı fərqlənir.

İnək naxırının 46,5 faizi cins və cinsi yaxşılaşmış heyvanlardır. Onların 19,9 faizi təmizqanlı, 26,6 faizi cinsi yaxşılaşmış mal-qaradır.

Respublikada heyvanların 24,9 faizi qonur qafqaz, 21,6 faizi qara-ala, 11,8 faizi holştin-friz, 6,2 faizi simmental, 5 faizi şvis cinsləridir.

Respublikada ən çox qaramal Sabirabad və Cəlilabad rayonlarındadır. Sabirabad rayonunda 109716 baş (o cümlədən 54483 baş inək və camış), Cəlilabad rayonunda isə 98968 baş (o cümlədən 49969 baş inək və camış) qaramal vardır.

Bakı şəhərinin kənd və qəsəbələrində 3030 baş inək vardır. Onların hamısı qara ala cinsindəndir.

Ölkədə olan inək naxırının 38,7 faizi Aran iqtisadi rayonunun təsərrüfatlarındadır.

Camışçılıq:

Camışa xalq arasında “qara mirvari” deyirlər. Respublikada cəmi 269,6 min baş camış vardır. Onun 128,4 min başı ana camışlardır. Camışların hamısı cins heyvanlardır. Onlara Azərbaycan camış cinsi deyilir. Ən çox camış Ağdaşda (26248 baş), Yevlaxda (24193 baş), Ucarda (20549 baş), Sabirabadda (17404 baş), Şəkiddə (13393 baş), Bərdədə (912088 baş), İmişlidədir (12013 baş). Respublikada olan camışların 63,5 faizi Aran iqtisadi rayonundadır. Harada gölməcələr və bataqlıqlar varsa, orada camışçılıq sürətlə inkişaf edir.

Qoyunçuluq:

Azərbaycanlılar ta qədimdən qoyun saxlamaqla məşğul olurlar. Qoyunlar yayda yaylağa, qışda qışlağa aparılır. Belə bir vəziyyət qoyun saxlayan tərəkəmələrin və padarların köçəri və yarım köçəri həyat sürmələrinə səbəb olurdu.

Qoyunçuluq yay və qış otlaqları əsasında inkişaf etdirilir və ənənəvi sahədir. Yun və dərisi yüngül sənaye üçün xammaldır. Qoyun sürüləri əsasən dağlıq və dağətəyi rayonlarda cəmləşmişdir (qışda qış otlaqlarına-Aran, Ceyrançöl, Acınohur,

Qobustan gətirilir). Yunluq-ətlik və ətlik-yunluq qoyunçuluq inkişaf etmişdir. Azərbaycanda, əsasən,dağ merinosu, həmçinin ətlik “Balbas” (Naxçıvan), ”Qarabağ”, ”Qala”(Abşeron) cinsli qoyunlar bəslənilir.

Azərbaycanlılar qoyun ətinə (xüsusilə qoyun ətinin kababına) meyilli olduqlarına və xalça, gəbə, palazı çox sevdiklərinə görə qoyunçuluqla daha çox məşğul olurlar.Hazırda qoyunların 52,7 faizi cins və cinsi yaxşılaşmış heyvanlardır. O cümlədən 18 faizi təmizqanlı cins, 34,7 faizi mələz heyvanlardır

Respublikada çox məşhur qarabağ (sürünün 25 faizi), bozax (sürünün 21 faizi), caro (sürünün 13,7 faizi) , balbas (sürünün 8 faizi) qoyunları vardır.

Azərbaycanda ətlik qala və qaradolaq qoyunları da yetişdirilir.Bu qoyunların analarının orta diri çəkisi 50-70 kq, qocalarının diri çəkisi 80-90 kq olur.Azərbaycanda qoyunları 99,9 faizi qabayunlu quyruqlu qoyunlardır.

Azərbaycan dağ merinosu Vətən cinsidir. Onu 1933-1947 ci illərdə akademik F. Məlikov və başqaları yaratmışlar. Ən iri qoyunçuluq rayonları Gədəbəy (363638 baş), Şəki (304756 baş), Ağcabədi (323326 baş) rayonlarıdır.Respublikada olan qoyunların 29,5 faizi və 2499625 başı Aran iqtisadi rayonundadır.

Atçılıq:

Respublikada mövcud 77,2 min baş at vardır.Atların 37,7 faizi və yaxud 951 başı cins və cinsi yaxşılaşdırılmış atlar, o cümlədən 26,2 faiz (660 baş) təmizqanlı cins, 11,5 faizi (291 baş) mələz atlardır.

Azərbaycan ta qədimdən Qarabağ və Dilbaz at cinsləri vardır. Bu atlar cins atların 50,7 faizini təşkil edir. Ölkədə olan atların 27,4 faizi Qarabağ, 23,3 faizi Dilbaz atlarıdır.

Azərbaycanda 2 dövlət at zavodu (Ağdam və Ağstafa at zavodları) və 2 dövlət atçılıq təsərrüfatı (Şəki rayonundakı “Daşüz” camışçılıq müəssisəsinin nəzdində və Ağstafa rayonunun sadıxlı kəndindəki atçılıq təsərrüfatları) vardır. Ağdam at zavoduunda Qarabağ atları, Ağstafa at zavodunda İngilis minik atı, 2 dövlət atçılıq təsərrüfatında isə Dilbaz atları yetişdirilir.

“Zaman” ləqəbli Qarabağ atı 1956-cı ildə Sovet ittifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitənin birinci katibi N . S. Xruşşov tərəfindən Böyük Britaniyanın kraliçası II Yelizavetaya hədiyyə verilmişdir.

Almaniyanın Frankfurt şəhərində “Qarabağ” atlarının dostları” Cəmiyyəti yaradılmışdır. Bu Cəmiyyətə almaniyalı xanım Verena Şolian rəhbərlik edir və onun 3 baş Qarabağ atı vardır.

Quşçuluq:

Quşların 23,2 faizi yumurtalıq, 76,8 faizi ətlik və ətlik-yumurtalıq cins olmuşdur. Yumurtalıq toyuqlar arasında Loman Braun (64,4 faiz), Ağ rus (1,8 faiz), ətlik və ətlik-yumurtalıq toyuqlar arasında isə Ross (82,2 faiz), Gümüşlü Adler (4,8 faiz) və Kobb (1,1 faiz) cinsləri üstünlük təşkil edir. Qazların 2,7 faizini

Boz -obraşın, 2,9 faizini iri boz, 89,8 faizini yerli cinslər təşkil edir. Ördəklərin 4,2 faizini Pekin, 3,1 faizini Ağ Ukrayna və 88,2 faizini yerli cinslər təşkil edir. Quşçuluq kompleksləri Bakı, Gəncə, Naxçıvan ətrafında yerləşir.

Arıçılıq:

Respublikada 212651 arı ailəsi vardır. Hər il arıçılıq məhsullarının sərgi-satış yarmarkası keçirilir. Bu tədbir arıçılığın daha da inkişaf etməsinə ciddi təsir göstərir. Ən çox arı ailələri (60627) Naxçıvan iqtisadi rayonundadır.

Balıqçılıq:

Xəzər dənizi və Kür çayının balıq ehtiyatlarına əsaslanır. Ən iri müəssisəsi Bankə kombinatıdır (nərə balığı və qara kürü emalı). Hövsan, Lənkəran, Mingəçevir, Qazıməmməd, Xudat, Nərimanabad, Zeynalabdin balıq zavodları da fəaliyyət göstərir.

Nohur balıqçılığı:

Respublikada nohur balıqçılığı əsasən Neftçala, Salyan və Biləsuvar rayonlarında geniş yayılmışdır. Hazırda 130 nohur və gölməçədə balıq yetişdirilir. Bu mənbələrdən orta hesabla 10 min ton balıq istehsal olunur.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalı:

	<i>1991-ci ildə</i>	<i>2011-ci ildə</i>	<i>Artım (faizlə)</i>
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	153,5	263,7	171,8
Süd	947,7	1622,3	171,2
Yumurta – min ədədlə	958,2	1011,0	105,5
Yun	10,5	16,2	154,3
Bal	800	2274,3	2,9 dəfə

Ət istehsalı:

2011-ci ildə ət istehsalının 117 min tonu (44,4 faiz) inək və dana əti, 74,4 min tonu (28,2 faiz) qoyun və keçi əti, 71,6 min tonu (27,1 faiz) quş ətidir.

Süd istehsalı:

Ümumi südün 1491,3 min tonu və ya 91,9 faizi inək südü, 77040 tonu və ya 4,7 faizi camış südü, 55500 min tonu və ya 3,4 faizi qoyun və keçi südüdür. Camış südü yağlılığı ilə fərqlənir. Camış südündə 7-9 faiz yağ olur. Qoyun və keçi südündən milli motal pendiri istehsal olunur. Motal pendiri yağlı olması ilə fərqlənir. Ət-süd kombinatları böyük tələbatla əlaqədar olaraq iri şəhərlərin ətrafında –Bakı, Gəncə, Şəki, Mingəçevir, Əli Bayramlı, Xırdalan və s.də yerləşmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Respublikamızda bu qədər heyvan cinslərinin olmasına baxmayaraq yerlərdə heyvanların saxlanması, bəslənməsi, yetişdirilməsi, mayalandırılması zoobaydar qaydalarına əməl olunmadan kortəbii surətdə aparılır ki, bu da öz növbəsində heyvanların cins tərkibinin itirilməsinə, ət, süd, yun və digər heyvandarlıq məhsullarının azaldılmasına gətirib çıxarır. Ona görə də ölkəmizdə heyvandarlığı inkişaf etdirmək üçün mütləq Dövlət, kəndli-fermer və digər heyvandarlıqla məşqul olan təsərrüfatların inkişaf etdirilməsini Dövlət səviyyəsində təşkil etmək lazımdır. Çünki insanların maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasında heyvandarlıq məhsullarının əvəz edilməz qida kimi böyük əhəmiyyəti vardır. Odur ki, əhalinin heyvandarlıq məhsullarına olan və gündə-gündən artan tələbatının ödənilməsində kəndli-fermer təsərrüfatlarının rolu çox böyükdür. Dövlət və kəndli-fermer təsərrüfatlarında heyvandarlığı inkişaf etdirmək üçün vacib olan şərtlər aşağıdakılardır:

1. Möhkəm yem bazası yaratmaq
2. Heyvanların cins tərkibini yaxşılaşdırmaq, seçmə və seleksiya yolu ilə (yerli, mələz) yüksək məhsuldar inək və düyələri seçib saxlamaq
3. Yüksək məhsuldar cins törədicilərdən səmərəli istifadə etmək.
4. Bölgələrdə damazlıq və süni mayalanma işlərini qaydaya salmaq.
5. Hər bir bölgənin iqlim şəraitinə uyğun cinslərdən istifadə etmək .
6. Heyvandarlıqda zootexniki uçot-hesabat işlərini təşkil etmək.
7. Mal-qaranı tələb olunan qədər ferma binaları ilə təmin etmək.
8. Mal-qaranın yemlənməsini, bəslənməsini və saxlanmasını zootexniki qayda da təşkil etmək.

9. Az məhsuldar, a-normal eksteryer qurluşlu, qoca və çıxdaş heyvanların kökəldilərək ət üçün kəsilməsini təşkil etmək.

10. Cavan heyvanların intensiv yetişdirilməsini(yemlənməsini, bəslənməsini və saxlanmasını) təşkil etmək. Maksimum orta sutkalıq çəki artımı əldə etmək və bu yolla da kökəldilməyə qoyulmuş mal-qaranın kökəltmə müddətini qısaltmaqla ətlik üçün ağır çəkiddə heyvanların satılmasını təşkil etmək.

Eyni zamanda bu sahəni inkişaf etdirmək üçün daha çox fermalar yaratmaq, idxal məhsullarını yerli məhsullarla əvəz etməh lazmdır.

Əgər 2013 və 2014-cü illər üzrə heyvandarlıq sahəsi ilə bağlı məhsulların idxalına nəzər salsaq görərik ki, bu sahədə ət və kərə yağı idxalında artım müşahidə olunub.(aşağıdakı cədvəldə bunu görmək olar) Bu vəziyyəti aradam qaldırmaq üçün heyvandarlıq sahəsini intensiv olaraq inkişaf elətdirmək, bu sahəyə daha çox diqqət yetirmək lazımdır. Bunun üçün respublikamızda bir çox müəssisələrin açılmaısına başlanmışdır. Bu müəssisələ nümünə kimi Ağcəbədi rayonunda fəaliyyət göstərən Atena Süd Emalı Zavodunu misal göstərə bilərik.

İdxal olunan heyvanarlıq məhsulları

<i>Malların adı:</i>	<i>2013-cü ilin 9 ayı</i>	<i>2014-cü ilin 9 ayı</i>
İdxal-cəmi	8,068,031,36	6,522,036,58
Ət	10,250,66	14,467,46
Süd	6,487,41	4,852,66
Kərə yağı	14,695,13	19,715,79

Fermanın baş direktoru qeyd edib ki, məhsuldarlıq və südün keyfiyyəti çox yüksəkdir:

“Bu gün etibar ilə birinci lakatsiyada (birinci doęum ili) hər bir heyvandan günlük orta hesabla 22 litr sd saęılır. Südün yaęlılıęı 4,16% - dir. Bu çox ciddi bir rəqəmdir, orta Azərbaycan göstəricisindən yüksəkdir. Sdmzn quru maddəsi isə 13,5 faizdir”.

“Azərbaycanda toplanan südün bir milli qramında 3 milyondan artıq bakteriya mövcuddur. Avropada qəbul edilmiş limit isə 100 mindir. Bizim buradakı hədəfimiz 10 min, yəni Avropa standartının altındadır”, - Parmakszoęlu vuręulayb.

Alp Parmakszoęlu bildirib ki, fermada ABŞ sistemi tətbiq edilib. Heyvanlara verilən yemin 65%-ni qaręıdal silosu, 35%-ni isə yonca təşkil edir.Hal-hazırda bu sahənin inkiaf un tədbirlər görülür.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. www.stat.gov.az
2. www.derslik.az
3. www.wikipediya.org
4. www.wikidata.org